

елементом системи міжнародного права. Створення ООН ознаменувало перехід від старої системи, в якій обмеження суверенітету отримувало практикою, заснованою на праві сильного, до нової, яка обмежила можливість використання сили проти суверенного державства.

Признання суверенітету колишніх європейських колоній значально розширило коло суверенних державств» [21].

1. Киссинджер Г. Дипломатія.- М., 1997.- С.369. 2. Голос України.- 1994, 18 янв. 3. Клепацький Л., Романов В. В Ялте три мирових лідера говорили про недопустимість нового розколу в Європі//Міжнародна життя.- 1997.- № 4.- С.22. 4. Цит. по: Ехо планети.- 1997.- № 14.- С.3.5. Цит. по: Юрін А. Джордж Буш: «Я сидів поруч з другом»//Міжнародна життя.- 2005.- № 6.- С.20. 6. Цит. по: Кокеев М. Провінціалізм в політиці// Міжнародна життя.- 2006. - № 5. - С.68. 7. Радянський Союз на міжнародних конференціях періоду Великої Вітчизняної війни, 1941-1945 гг.: Збірник документів. В 6 т. / М-во иностр. дел СРСР. - М.: Політиздат, 1984. Т.4. Кримська конференція керівників трьох союзних держав – СРСР, США і Великої Британії (4-11 фебр. 1945 г.). - С.110. (далі - Кримська конференція) 8. Там же. 9. Радянський Союз на міжнародних конференціях періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 гг.: Збірник документів. В 6 т. /М-во іноземних дел СРСР. - М.: Політиздат, 1984. 10. Т.2. Тегеранська конференція керівників трьох союзних держав – СРСР, США і Великої Британії (28 листопада – 1 дек. 1943 г.). – С.127-128. (далі - Тегеранська конференція) 11. Кримська конференція.- С.87. 12. Там же.- С.67. 13. Секретна переписка Рузвельта і Черчилля в період війни: Пер.с англ.- М.: ТЕРРА, 1995.- С.649. 14. Кримська конференція.- С.88. 15. Шлезингер-мл. А. Цикли американської історії: Пер. С англ.- М.: Видавнича група «Прогрес», «Прогрес-Академія», 1992.- С.251. 16. Киссинджер Г. Дипломатія.- М., 1997.- С.358. 17. Тегеранська конференція.- С.105. 18. Там же. 19. Там же.- С.130. 20. Чуев Ф, Сто сторін бесід з Молотовим: Из журналу Ф. Чуева. - М.: Терра, 1991. - С.23. 21. Кримська конференція.- С.87. 22. Кузнецова Е. Суверенітет. Незвідимий і невідимий? Суверенітет державства може бути обмежений, якщо воно ним зловживає//Міжнародна життя.- 2004.- № 7-8.- С.150.

О. Шевчук

СИСТЕМА БЕЗПЕКИ АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ПОСТЫПОЛЯРНОСТІ

В АТР суперечливо переплітаються інтереси і устремління самих різноманітних суб'єктів міжнародних відносин (окрім США, КНР і РФ, в "гру" все активніше вступають Японія, Республіка Корея, КНДР, Тайвань і т.д.). Пересікаються сфери діяльності регіональних альянсів – Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), Асоціації держав

Південно-Східної Азії (АСЕАН), Асеанівський регіональний форум з питань безпеки (АРФ) тощо. В цілому ж, хоча регіональна конфігурація міжнародних відносин у постбіполярний період суттєво змінилась, але ці зміни не набули надзвичайно радикального характеру як в Європі. В Азійсько-Тихоокеанському регіоні залишаються визначальними ті проблеми, які сформувалися в перші повоєнні роки: продовжують існувати військові союзи США з Японією і РК, зберігається проблема міжкорейських відносин, залишається проблема возз'єднання КНР і Тайваню, російсько-японські територіальні суперечності. На початку XXI ст. регіональний політичний простір характеризується тісним переплетенням територіальних, політичних, економічних, військових та інших інтересів постійних членів Ради Безпеки ООН, провідних ядерних держав, які одночасно є депозитаріями Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (США, РФ і КНР). Тому проблеми ядерного нерозповсюдження набувають тут особливої специфіки. Несподіване загострення будь-якої з них може викликати різке погіршення обстановки не лише в регіоні, але і на світовій арені. Ця проблематика зумовила визначення основних завдань даної розвідки: 1. визначити детермінуючі чинники щодо формування моделі безпеки АТР в умовах постбіполярності; 2. проаналізувати характер дестабілізуючих факторів регіональної безпекової системи, їх значимість та дієвість; 3. визначити шляхи та перспективи формування ефективної системи безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Проблема формування засадничих принципів системи безпеки АТР є складовою частиною комплексних досліджень вітчизняних науковців С.О. Шергіна, А.В. Дашкевича, Є.С. Камінського, Б.М. Гончара, М.А. Кулініча, І.Д. Дудко, Л.О. Лещенка, О.Г. Івченка, С.О. Нікішенка тощо. Детермінуючі фактори щодо формування основних елементів регіональної безпекової системи проаналізовані в роботах російських політологів А.Д. Богатурова, В.Є. Петровського, І.М. Кравченко, Т.О. Шаклейної, Ю.М. Галеновича, С.М. Рогова, С.А. Караганова. Серед робіт американських політологів в яких здійснений структурно-функціональний аналіз регіональної системи безпеки та її субрегіональних елементів можна виокремити праці Г. Моргентгау, Зб. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Дж. Айкенберрі, К. Менгеса, С. Дюка, Дж. Гудбі, М. Кларка, Д. Лемптона.

Перспектива структуриування системи безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону визначатиметься цілою низкою дієвих факторів, потенційні можливості яких і баланс між ними зазнаватимуть детермінуючих впливів з боку модернізації внутрішньополітичної та зовнішньополітичної структури кожного із традиційних та нетрадиційних акторів міжнародних відносин.

Багатоманітність Азійсько-Тихоокеанського регіону, відмінності в політичних системах і режимах держав регіону, істотний розрив економічного і соціального потенціалу розвинених і країн регіону, що розвиваються, цивілізаційне і культурне різноманіття – все це ставить питання щодо можливості об'єднання країн регіону, і відповідно, можливості розбудови структур безпеки на колективній основі.

Регіональним викликом безпеки в АТР (суперечності між країнами регіону в форматі дво- та багатосторонніх відносин, демографічне питання, сепаратизм, релігійний фундаменталізм, націоналізм і т.д.) відповіддю є баланс сил між існуючими загрозами та потенційними можливостями держав реагувати на них. Така безпекова “система” латентним змістом має неоптимальність реакцій на виникаючі виклики та загрози і практично доля мінімізації конфліктного середовища є величиною, яка зазнає різноманітних детермінуючих впливів з боку самих різноманітних суб’єктів міжнародного процесу. Регулятором кризових ситуацій на регіональному політичному просторі на даний момент виступає значною мірою співвідношення оборонного потенціалу країн, що претендують на роль регіональних лідерів.

Таким чином, функціональний аспект безпекової системності Азійсько-Тихоокеанського регіону в короткостроковій перспективі передбачає використання військово-політичних можливостей центросилових країн регіону, а в довгостроковій перспективі – визначальним імпульсом виступатиме економічний фактор (інтеграційні процеси, збільшення економічної взаємопов’язаності країн). Саме це виступає додатковим фактором впливу на зовнішньополітичні орієнтації країн АТР.

В міжнародно-політичних реаліях Азійсько-Тихоокеанського регіону, починаючи з кінця ХХ ст., формуються міжнародні режими безпеки двох типів: 1) режими транспарентності і заходів довіри, пов’язані переважно з інформаційно-комунікаційним обміном і забезпеченням відкритості і передбачуваності військової діяльності; 2) обмежувальні режими (режими нерозповсюдження), які передбачають заборону або обмеження щодо певних видів військової діяльності, виробництва або застосування засобів збройної боротьби.

Суттєвою особливістю і невід’ємною умовою функціонування регіональних режимів безпеки є їх взаємопов’язаність і взаємодоповнюючий характер. Ні двосторонні відносини в сфері безпеки, ні багатосторонні утворення субрегіонального чи регіонального рівня, ні відповідні зусилля ООН не можуть, і не повинні суперечити один одному або слугувати альтернативним способом зміцнення безпеки. Лише в своїй сукупності, вони забезпечують сприятливе середовище міжнародній безпеці.

В сучасних умовах, коли особливий розвиток отримала тенденція регіональної інтеграції, пріоритетного значення набуває розбудова моделей багатосторонньої безпеки на регіональному рівні. Зважаючи на це, видається доцільним розглянути цілі, завдання і функціональні особливості трьох моделей забезпечення безпеки, що є важливим при аналізі проблем безпеки в АТР і її аспектів: колективної безпеки (Collective Security), спільної безпеки (Common Security) і безпеки на основі співробітництва (Cooperative Security), кожна з яких за наявності низки спільних рис, має власну яскраво виражену специфіку. Концепція колективної безпеки є найбільш розробленою в теоретичному і практичному відношенні. Американські політологи вважають колективну безпеку “ідеєю і інструментом зовнішньої політики” [1, с. 77].

Російський дослідник В. С. Петровський під колективною безпекою розуміє: “Систему міждержавного співробітництва, за якої акт агресії проти одного з учасників розцінюється як агресія проти всієї системи” [2, с. 50]. Концепція колективної безпеки визначає спільний принцип дій країн-учасниць з метою боротьби з загрозами безпеці цим країнам, або навіть однієї з них.

На відміну від альянсів і коаліцій, які утворюються для захисту від зовнішньої агресії, колективна безпека може бути спрямована і “всередину”, проти того з учасників системи, який може вдатися до агресії. На думку відомого американського політолога Г. Моргентау, колективна безпека є “ідеальним розв’язанням проблеми застосування закону в спільноті незалежних націй” [3, с. 25]. При цьому система колективної безпеки може функціонувати лише в випадку, якщо вона дійсно спрямована проти будь-якої країни-агресора, або супротивника, або союзника.

Характерні особливості систем колективної безпеки можна визначити наступним чином:

- значний масштаб універсальності, включаючи вимоги необхідних дій від кожного члена системи;
- автоматизм застосування санкцій у випадку необхідності;
- прихильність членів системи статус-кво і відсутність суперечностей в розумінні агресії і необхідності реагувати на неї.

Разом з тим, на відміну від військових союзів, для членів яких спільний супротивник чітко визначений, існують завчасно розроблені плани мобілізації і розгортання збройних сил тощо – учасники системи колективної безпеки потребують додаткового часу для координації своїх зусиль для протистояння агресії.

Недоліками системи колективної безпеки є те, що автоматичне реагування на агресію в межах системи колективної безпеки саме по собі може сприяти ескалації конфліктів і призвести до переростання локальних конфліктів в масштабні міжнародні зіткнення, оскільки принцип дії системи полягає в розгляді будь-якого порушення стабільності, як загрози міжнародній безпеці. Окрім того, існує проблема і з визнанням принципу статус-кво в межах системи колективної безпеки. Підкреслювання безумовного характеру статус-кво при реагуванні на акт агресії в дусі колективної безпеки може ще більше ускладнити врегулювання конфлікту, оскільки постає проблема, зважаючи на зацікавленість сторін, визначити дійсного винуватця агресії.

Концепція спільної безпеки передбачає підхід до проблем безпеки на основі взаємності і відмови від конфронтації; в її основі лежить базисний принцип – домінування спільних інтересів над індивідуальними.

Концепція спільної безпеки – скоріш зібрання принципів і норм, розроблених у сферах філософії політики, ніж інституціоналізована система регіональної безпеки. Фундаментальні принципи спільної безпеки включають в себе:

- відмову від використання військової сили як засобу врегулювання міжнародних конфліктів і застосування її виключно в цілях самооборони;

- відмова від традиційної стратегії досягнення військової переваги над іншими державами;
- визнання того, що безпека держави не повинна залежати від рівня військової могутності;
- визнання скорочення збройних сил і озброєнь базовим принципом спільної безпеки.

Концепція безпеки на основі співробітництва багато в чому близька до концепції спільної безпеки. Безпека на основі співробітництва американськими політологами визначається як дипломатичне співробітництво між державами в сфері забезпечення безпеки [4, с. 47]. В межах цієї концепції передбачається створення своєрідної системи обміну інформацією між усіма зацікавленими акторами міжнародних відносин, проведення багатостороннього діалогу з питань забезпечення безпеки і міжнародного моніторингу викликів безпеці.

На відміну від системи колективної безпеки концепція безпеки на основі співробітництва відстоює необхідність своєрідних превентивних заходів, тобто попередження міжнародних конфліктів, а не безпосередню боротьбу з агресором. З точки зору військового планування, безпека на основі співробітництва також робить акцент не на підготовці протидії загрозам (стримування агресії), а на розробці превентивних заходів, які суттєво знижують вірогідність збройного конфлікту і потенційних руйнівних наслідків його розгортання, особливо з можливим застосуванням ЗМЗ.

Російський дослідник А. Д. Богатуров виокремлює лідерські і просторові структури безпеки. В першому типі домінують лінійні типи зв'язків – від найбільш стильної держави до менш сильних. Для другого типу характерний оточувальний тип зв'язків – коли держави прагнуть більше покладатися на опосередковану взаємодію з більш сильними партнерами, прагнучи при цьому уникнути чітко визначених зобов'язань. А. Д. Богатуров акцентує увагу на тому, що для АТР характерна просторова структура безпеки [5, с. 62-63]. Пояснюється це великою різноманітністю країн, які належать до політичного простору АТР, а також “азійською” специфікою вже сформованих у регіоні структур безпеки, діючих на основі багатостороннього діалогу (АСЕАН).

В 90 рр. XX ст. – на початку XXI ст. геополітичні процеси, що відбуваються в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, свідчать на користь створення колективних структур безпеки; перспективним є формування їх в відповідності з концепцією безпеки на основі співробітництва. Не можна не відзначити і важливість економічного аспекту співробітництва як певного об'єднуючого початку в процесах інституціалізації структур регіональної безпеки в АТР на початку XXI ст.

Багатоманітність Азійсько-Тихоокеанського регіону, відмінності політичних і економічних систем держав, які належать до нього, позначилися на специфіці формування структур безпеки в регіоні. Фактично з середини XX ст. в АТР відносини між провідними країнами регіону розбудовуються на основі двосторонніх антагоністичних зв'язків (КНДР – Республіка Корея, Китай – Тайвань), і в умовах біполярної системи міжнародних відносин ці тенденції отримали додаткову поляризацію.

Необхідно відзначити, ще одну характерну особливість процесу інституціоналізації багатосторонніх структур безпеки в АТР – в більшості випадків їх створення узалежнюється з необхідністю спільного розв’язання економічних проблем, досягнення економічної інтеграції в регіоні чи субрегіоні.

Разом з тим, вже наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. виявилась і низка негативних тенденцій, які завадили і багато в чому і до сьогодні перешкоджають розбудові системи колективної безпеки в АТР. Це, насамперед, відмінності в інтересах країн регіону, як економічних, так і політичних. Окремі американські політологи робили спроби виокремити важелі, які гальмують творення безпекових механізмів. Так, американський науковець С. Дюк приходиться до висновку, що ними є: 1. Домінування конфуціанської етики в політиці країн регіону. Це є причиною вироблення своєрідного стереотипу поведінки, у відповідності з яким заради спільних інтересів можна пожертвувати індивідуальними. Це, з одного боку, надає перевагу створенню колективних союзів. Але, з іншого боку лише зміцнює систему відносин, яка вже склалася. 2. Для країн регіону більш актуальним є сприйняття зовнішніх загроз в межах АТР (зовнішня експансія для КНДР, “буржуазна лібералізація” для КНР тощо), а тому створення регіональної безпекової організації не є для них пріоритетним завданням. Разом з тим, це є свідченням і іншого напрямку регіонального розвитку. Коли загроза сприймається в межах субрегіону, наприклад Північно-Східної Азії в формі конфлікту РК і КНДР, обидві сторони віддають перевагу розв’язанню конфлікту внаслідок самостійних дій, не долучаючи до мирного процесу країни-сусіди [6, с. 43].

Отже, для країн АТР характерна політика, яку можна визначити як політику “найменших втрат” з питань розбудови багатосторонніх структур безпеки. Подібні переговори держави регіону (особливо ті, які не відносяться до розряду наддержав чи великих держав і легальних власників ядерної зброї) прагнуть перевести в економічну площину, або намагаються зайняти пасивну вичікувальну позицію, щоб з ініціативою виступила інша сторона. В інших випадках мирні ініціативи великих держав наштовхуються на насторожене ставлення більш дрібних держав, які занепокоєні, що їх політичні і економічні права можуть зазнати утисків.

На рубежі ХХ – ХХІ ст. в АТР склалася ситуація, коли в регіоні відсутні один або два домінуючі центри сили. Відповідно сформувалась тенденція до розбудови структур безпеки в регіоні на багатополарній основі. Разом з тим, не можна не враховувати той факт, що на тлі існуючих високих потенціалів збройних сил в регіоні, розвитку перспективних військових технологій, зброї масового знищення і стратегічних наступальних озброєнь, на рубежі ХХ-ХХІ ст. посилюється вплив економічних важелів і економічних інтересів щодо формування структур безпеки в регіоні.

Співробітництво країн АТР з питань безпеки в основному розвивається за двома напрямками: укладення дво- та багатосторонніх договорів і угод в цій сфері, а також формування і участь у міжнародних організаціях.

Наприкінці ХХ ст. країнами АТР була укладена низка договорів з проблем безпеки і нерозповсюдження ЗМЗ. Це Договір про без'ядерну зону в південній частині Тихого океану (т.зв. Договір Раротонга) від 6 серпня 1985 р. та Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї в Південно-Східній Азії (Бангкокський договір) від 15 грудня 1995 р. Американські дослідники виокремлюють в АТР три субрегіональні зони, в яких розвиток багатосторонніх механізмів відбувається за своєю “субрегіональною” специфікою. Це Північно-Східна Азія, Південно-Східна Азія і Південний тихоокеанський субрегіон [7, с. 23].

Реалії Азійсько-Тихоокеанського регіону визначають, що моделі безпеки на основі співробітництва, базисом яких є багатостороння участь держав, орієнтованих на поступову інтеграцію до регіональних діалогових і обмежувальних військово-політичних інфраструктур є найбільш оптимальними щодо конструювання загальнорегіональної системи безпеки в сучасних умовах. В умовах сьогодення обстановка в АТР характеризується станом крихкої рівноваги, оскільки країни регіону з розпадом біполярної системи світу з чітко фіксованих небезпек вступили в світ неясних ризиків і загроз [8].

Серед регіональних суперечностей можна виокремити чотири головні групи проблем: а) суперечності між окремими державами: суттєві суперечності між США і КНР в сфері економічних зв'язків і в політичних підходах до врегулювання певних міжнародних проблем (тайванська проблема); між США і Японією постійно загострюються суперечності в сфері економіки, валютно фінансової політики тощо; між Японією і КНР існують суперечності в сфері військової і оборонної розбудови; суперечності між двома корейськими державами, як і раніше, носять гостроконфліктний характер; низка територіальних суперечностей в регіоні також може бути віднесена до цієї категорії; б) суперечності між групами країн, зокрема суперечності між субрегіоном Південно-Східної Азії і субрегіоном Північно-Східної Азії щодо підходів до проблем безпеки з питань інвестиційної політики тощо; в) суперечності між великими, малими і середніми державами: в цілому після закінчення “холодної війни” політика деяких держав регіону набула більшої самостійності і незалежності, що спричинило суперечності з великими державами відносно питань безпеки (наприклад, Малайзія – США), у зв'язку з зростанням комплексної могутності цих держав (в першу чергу, занепокоєння щодо “китайської загрози”); г) суперечності міжцивілізаційного характеру, які виникають у відносинах США і європейських держав з одного боку, і країн Північно-Східної і Південно-Східної Азії – з іншого.

Враховуючи обставину, що на політичному просторі АТР представлені чотири великі держави (США, РФ, КНР та Японія), які мають вплив в глобальному масштабі, наслідки виникнення кризових ситуацій у регіональному форматі взаємин з самого початку набуватимуть характер не лише регіональний, але і глобальний. В цьому і полягає змістовна сторона особливої загрози безпеці держав як Східної Азії, так і АТР в цілому.

1. Goodby J. Disarmament and Security Issues in the Asia-Pacific Region. United Nations Department for Disarmament Affairs / J. Goodby. — New York : United Nations, 1992. — 76 p. 2. Петровский В. Е. Азиатско-Тихоокеанские режимы безопасности после “холодной войны”. Эволюция, перспективы российского участия / В. Е. Петровский. — М. : ИДВ РАН, 1998. — 262 с. 3. Morgenthau H. J. Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace / H. J. Morgenthau // Foreign Affairs. — 1994. — Vol. 73, № 4. — P. 20—29. 4. Clark M. T. The trouble with Collective Security / M. T. Clark // Pacific review. — 1995. — Vol. 4. — P. 45—51. 5. Богатуров А. Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после второй мировой войны (1945-1995) / А. Д. Богатуров ; Институт США и Канады РАН. — М. : Конверт-МОНФ, 1997. — 352 с. — (Серия “Рукописи не горят”). 6. Duke S. Northeast Asia and regional security / S. Duke // Foreign Affairs. — Vol. 76, № 2. — P. 42—47. 7. Lacy J. Within and beyond naval confidence building: the legacy and the options / J. Lacy // The RAND Corp. — Santa Monica, Ca. — 1991. — P. 23—30. 8. Кравченко И. Н. Тенденции тихоокеанской политики США [Электронный ресурс] / И. Н. Кравченко // Электронный журнал “Проблемы обеспечения безопасности в Азиатско-Тихоокеанском регионе”. — Режим доступа: <http://www.isn.rsuh.ru/icis.atrsec/atrsrct.htm>. — Загл. с экрана.

Ю. Седляр

ІНСТРУМЕНТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМНИХ ЗМІН МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Зовнішня політика – це курс держави на міжнародній арені, що регулює відносини з іншими суб’єктами зовнішньополітичної діяльності. Зовнішня політика не може існувати без інструментів або способів, за допомогою яких забезпечуються національні інтереси країни у зовнішньому середовищі. У свою чергу, національні інтереси держави можуть бути спрямовані на досягнення як суто специфічних цілей (розв’язання територіального питання), так і загальних (зміцнення міжнародних позицій держави, формування позитивного іміджу). Тобто кожна мета вимагатиме використання свого специфічного інструменту. В ході історичного розвитку міжнародних відносин державою було напрацьовано значну кількість інструментів – мілітаристських, дипломатичних, економічних, культурних тощо. Отже, в даній статті спробуємо окреслити тенденції застосування інструментів зовнішньої політики залежно від системних змін міжнародних відносин. Проте зважаючи на встановлений обсяг матеріалу обмежимо параметри нашої роботи системною трансформацією міжнародних відносин від біполярності до постбіполярності, й сфокусуємо увагу на найбільш поширених інструментах зовнішньої політики держави у зазначений період.